

napjainkig tovább gazdagítja a tájról és annak népéről való ismereteinket. Legyen ez még így hosszú ideig! Isten éltesen sokáig, Ottó!

A pályatársak, GUTTMANN MIKLÓS és MOLNÁR ZOLTÁN szavaihoz csatlakozva a recenzens is szívből ajánlja olvasásra, újraolvasásra, felhasználásra VÖRÖS OTTÓ munkásságát a szakmának, a közoktatásnak és minden érdeklődőnek.

P. LAKATOS ILONA

Gréczi-Zsoldos Enikő, Fejezetek a palóc nyelvjárás történetéből az ómagyar kortól napjainkig

Nógrád Megye Önkormányzata, Salgótarján, 2022. 212 lap.

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ, a palóc nyelvjárás elkötelezett kutatója számtalan – e témában írott – tanulmánya és a nyelvjárás 17. századi jellemzőivel foglalkozó önálló könyve (GRÉCZI-ZSOLDOS 2007) után habilitációs értekezése alapján újabb átfogó tanulmánykötetet jelentetett meg a palóc nyelvjárás régió ó- és középmagyar kori írott nyelvemlékeinek elemzéséből, valamint a nyelvjárás 19. századi ismertetéseiből, továbbá 21. századi élő nyelvi adatokból. A szerző szavaival élve, ezzel „olyan diakrón ívet” igyekszik megrajzolni, amely „bemutatja a palóc terület beszélőközösségének nyelvi folytonosságát” (7). Célkitűzései között nemcsak az archaikus nyelvjárás elemek kimutatása szerepel, hanem a változások feltárása is. Vizsgálatait a nyelvjárástörténet, a történeti szociolingvisztika és a társadalomtörténeti nyelvészet keretei között végzi, amelyek együttes használatára a *történeti szociodialektológia* megnevezést javasolja (8).

A kötetben a palóc nyelvjárás történetét – a magyar nyelvtörténeti korszakokat követve – az ómagyar kortól napjainkig négy nagy egységre osztva tekinti át a szerző. A palóc nyelvi adatok elemzése az írott nyelvi emlékek mellett a beszélt nyelvre is kiterjed. Az egymást követő alfejezetek vagy szemelvények természetesen nem fedik le az egész korszakot és a palóc nyelvjárás minden nyelvi elemét a vizsgált időszakban, de ezek az egymás mellé illeszthető kisebb-nagyobb mozaikdarabok mégis alkalmasak arra, hogy képet alkossunk e nyelvjárás régió legfontosabb jellemzőiről, századokon átívelő továbbélésükről vagy éppen kihalásukról.

A tanulmánykötet szerzője nem elégszik meg azzal, hogy a keletkezési helyük alapján a palóc nyelvjárás régióhoz köthető nyelvemlékeket palócnak nyilvánítsa, hanem minden esetben – akár kódexekről, akár panaszos levelekről vagy misszilisokról van szó – alapos mikrolingvisztikai elemzések segítségével állapítja meg és mondja ki a lejegyzőkről, hogy használnak-e a területre jellemző nyelvi elemeket, mint például az általa megvizsgált két magánlevél szerzője, báró Koháry István és Géczi (? István), vagy esetleg kevert nyelvést mutatnak, mert feltehetőleg más nyelvjárás területéről származnak, de valamilyest már asszimilálódtak a helyi beszélőközösséghez, aminek következményeképpen az e területre jellemző nyelvi sajátosságokat is beleszövik a lejegyzett szövegekbe, mint a szurdokpüspöki jobbágyok panaszait papírra vető scriptor, miközben a kialakuló nyelvi norma hatása is kitapintható több írnoknál. Erre a jelenségre BENKŐ LORÁND is rámutat a felvilágosodás kora első szakaszának írásbeliségével foglalkozó könyvében: „Az irodalmi

nyelvi normának erre a területre való behatolásában minden bizonnyal közrejátszott az a körülmény, hogy a palóc vidéknek főként a keleti, legalábbis bizonyos mértékben protestáns része – a tiszántúli–északkeleti vidékeknek, elsősorban pedig Kassának és Sárospataknak már csak a földrajzi közelsége miatt is – inkább a tőle keletebbre levő vidékekkel tartozott azonos művelődési körbe. És nem szabad elfelejtkezni arról a tényezőről sem, hogy a palóc táji nyelvtípussal kapcsolatos – teljes lenézésen és elvetésen alapuló – egykori értékítélet a palócföldi szerzőket alaposan megriaszthatta, illetőleg a palóc »ízű« nyelvi sajátosságok óvatos elkerülésére és norma-elemekkel való helyettesítésére serkentette” (BENKŐ 1960: 473).

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ a legapróbb részletekre is kiterjedő, körültekintő elemzéseinek köszönhetően tudja kimutatni két ómagyar kori kódex, a Birk- és a Gömör-kódex másolójának nyelvhasználatában – még ha szórványosan is – a palóc nyelvi elemeket. A Birk-kódexben a domonkos rendi apácák szabályzatának Vác(z)i Pál által 1474-ben latinból magyarra fordított szövegéből – amely a fordító neve alapján a déli palóc területhez köthető – három, jellemzően palóc vonást emel ki: az *i ~ e*, *i ~ é* változó esetében a nyíltabb alak kedvelését, az *l* előtti pótlónyúlást és a *-val/-vel* rag hasonulatlanságát (14–15). A Gömör-kódex (1516) kétharmadát másoló és a kódexet szerkesztő soror Katerinának, a palóc nyelvjárási régióhoz tartozó, nyugat-nógrádi Legénden birtokos család tagjának, Legéndy Katónak a nyelvhasználata is valószínűleg az Ipoly vidéki nyelvjárástípushoz kapcsolódik. A tanulmánykötet szerzője körültekintően veszi sorra azokat a nyelvi jegyeket, amelyek a Katerina apáca által másolt szövegekben a palóc nyelvjárásra (is) jellemzők, miközben mindig utal arra a tényre, ha ezek a vizsgált korszakban szélesebb körben is megvoltak, mint például a palatális *l*, amely azonban a későbbiekben főleg ezen a területen őrződött meg mind a mai napig. A Gömör-kódex szövegének vizsgálatában a Birk-kódexben már említett palóc nyelvi jegyek mellett kitér a honnan? kérdésre felelő határozóragokra, amelyekről megállapítja, hogy míg az ablativuszi ragok felső nyelválásúak, az elativusziak és a delativusziak viszont mindig középső nyelválásúak Katerina szövegeiben, ami szintén a palóc nyelvjárás egyik jellemzője (22–23).

A középmagyar korról foglalkozó fejezetben részben szurdokpüspöki jobbágypanaszokat tartalmazó levelek és palóc nyelvjárási területen kelt nemesi misszilisek hangtani és alaktani elemzését olvashatjuk, míg a fejezet további részleteiben az élőbeszédre jellemző nyelvi elemek feltárásának lehetőségeit vizsgálva trágárságok, káromkodások, szitokszók, emotív és egyéb, a boszorkányperek tanúvallomásaiból kimutatható beszélt nyelvi elemek, említések és szólítások vizsgálatát követően áttér a magánhangzóejtés írott szövegekből való rekonstruálására, majd az élőbeszédre jellemző mondattani jelenségek közül a mondatátszövődésre hoz példákat az általa áttekintett – palóc nyelvi régióból származó – 17. századi szövegekből (26–98).

Elsőként a szurdokpüspöki jobbágyoknak az ideiglenesen Nagyszombatban székelő esztergomi főkáptalanhoz írott, 1654–1659 között keletkezett nyolc panaszos levélt vizsgálja meg tüzetesen a szerző. A hangtani, alaktani és mondattani palóc nyelvjárási jellemzők mellett a tanulmányíró kitér a szókincsre is, megadva néhány archaikusabb szó jelentését. A felsorolt lexémák – archaikus szavak vagy tájszók – jelentésének meghatározása olykor némi pontosításra szorul: a *törvénynap elmulása* esetében az ’elmúlás’ (41) helyett az ’elmulasztás’ (vö. SzT. 2: 1081–1082) megfelelőbb volna. A *felesen* szó jelentése a „Pataiak *felesen* vadnak, mi pedig kevesessen” mondatban nem ’fele annyian’ (41),

hanem 'sokan, nagy számban, fölösen' (vö. SzT. 3: 909), míg az „Uraságtokat menyiszer kellett *szorgalmaztatnunk* határink állapattya végett” mondatban a *szorgalmaztat* 'fáradozásra készítet, munkára bír' (41) jelentés helyett a 'sürgettet, siettet' (vö. SzT. 12: 628) pontosabb volna. A levelek hangtani és alaktani elemzésének segítségével arra a megállapításra jut a szerző, hogy a lejegyzőjük „nyelvhasználata csak kis mértékben köthető a palóc nyelvjáráshoz”, tehát a palóc dialektus nem az anyanyelvjárása (43).

A következő alfejezetben Koháry István és Géczy (? István) levelének betűhű átiratát követően a szövegek némileg összemosódó olvasata és értelmezése (53–54, 59) után a levelek történeti dialektológiai elemzését olvashatjuk. A palóc jellemzők mellett itt is utal a más szövegekben is tapasztalható kettősségre, a nyelvjárási és az alakuló, egységesülő nyelvváltozat közötti ingadozásra, megjegyezve, hogy „a nyelvjárási alakokat a legszemélyesebb közlésnek tekinthető utóiratban találjuk, a hivatalosabb, formálisabb szövegrészben pedig a köznyelv felé mutató alakváltozatot” (61). A szerző hosszabban foglalkozik a Géczy levelének utóiratában olvasható *novella* szó jelentésével, illetve ebből következtet a levélíró és a címzett közötti szorosabb baráti kapcsolatra. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a 18. században a *novella* jelentése 'újdonság, hír' vagy 'újtság, hírlap' (vö. SzT. 9: 695), következésképpen az a mondat, hogy „Bécsből ... *novellákat* küldöttek, kommunikálom őket kegyelmeddel”, nem az olvasmányélmények, hanem a friss bécsi hírek megvitatására vonatkozik, ami persze nem zárja ki az említett személyek közötti szorosabb kapcsolatot (60, 63) sem. A *novella* szó mai jelentése, az 'elbeszélés mint irodalmi műfaj' a TESz. adatai alapján csak a 19. század elején jelent meg (2: 1024–1025).

A 17. századi nyelvállapotot tükröző – Nógrád, Hont és Zólyom vármegye határvitájáról keletkezett – iratanyagból (64–74) is kimutathatók palóc hangtani és alaktani elemek, amelyek mellett érdekességképpen megemlíthető a többnyelvűség, amely abban nyilvánul meg, hogy a domináns magyar mellett feltűnik a szlovák, továbbá a hivatalos nyelvhasználatához kapcsolódóan a latin nyelv is (74).

A 17–18. századi élő beszédre jellemző nyelvi jelenségeknek írott szövegből való feltárására is kísérletet tesz a szerző, amelyhez boszorkányperekből gyűjtötte az anyagot (76–90). Számos érdekes példát sorakoztat fel a tanulmányíró a perekben olvasható káromkodásokra, szitkozódásokra vagy az említésekre, megszólításokra, valamint a szabad függő narrációra, bár ezek vizsgálata kevés lehetőséget kínál a palóc nyelvi elemek kimutatására, de elvértve ez is előfordulhat, mint a „a Veje Vízet kert *innya*” (81) mondatban. Valószínűleg elírás lehet az egyik példaként említett szitkozódás, a „*szitta Attaval teremtetevel...*” jelentéséként megadott „[*szidta attyával, teremtettével...*]” (80), a '*szidta* adtával, teremtettével' helyett (vö. SzT. 1: 111–112).

A magánhangzójejtésnek írott szövegből való rekonstruálása (90–95), a palóc dialektusra jellemző zárt *ē* és az illabiális *ä* jelölésére való törekvés a szerző gazdag adattárának köszönhetően szintén kimutatható: pl. a *mégh neuzet* [mëgnevezett] (92) és a *Nadásj... ház* [nádási ház] (93) szavakban, ahol az *é* graféma valószínűsíthetően az *ē*-t, az *ä* pedig az illabiális *ä*-t jelöli.

A középmagyar kort bemutató fejezet utolsó szemelvényében az élő beszédre jellemző mondatátszövődésre olvashatunk szemléletes példákat a palóc nyelvterületen lejegyzett 17. századi perszövegek anyagából (95–98). Talán szerencsésebb megoldás lett volna, ha e nyelvtörténeti korszak korábbi alfejezeteivel szervesebb összetartozást mutató – a magánhangzó-jelöléssel és a mondatátszövődéssel foglalkozó – fejezet

megelőzi az egyéb beszélt nyelvi jelenségeket – a szitkozódásokat, megszólításokat stb. – szemléltető részletet.

Az újmagyar kor című fejezetben a 19. század elejétől a század fordulójáig tizenegy szerzőnek a palócokra és nyelvjárásukra vonatkozó megfigyeléseit ismerteti GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ, amelyek közül némelyik csak egy-egy szűkebb terület nyelvi jellemzőit mutatja be: például Hollók Imre (1836) a gömői barkókét (117–119), Szabó István (1837) a Karancs vidékiekét (119–124) vagy Pap Gyula (1865) a Salgó-vidékiekét (127–129); míg mások – Horváth István (1825) palóc-nyelvtörténeti elmélete (103–109), Szeder Fábrián (1819, 1821, 1835) palócdolgozatai (109–117), Reguly Antal (1857) palócggyűjtései (124–127), Vadnai Rudolf (1872) megjegyzései a palóc tájszólásról (130–31), Pintér Sándor (1880) palóc népismertető tanulmánya (131–134), Istvánffy Gyula palóckutatásai a 19. század végén (134–137) és Malonyai Dezső (a századfordulón) a palóc nyelvjárás jellemzése (137–139) – átfogóbb képet adnak a palóc dialektusról. A tanulmányok bemutatása mellett a mai palóc nyelvállapottal való összevetést, megjegyzéseket és értékelést is olvashatunk a kötet szerzőjétől a korábban keletkezett palócleírásokról.

A tanulmányíró külön fejezetet szentel Madách Imre idiolektusának (141–155), amit annak a 276 Madách-levélnek a feldolgozott és betűhű átírása alapján elemez, amelyet 2014-ben maga adott ki egy társszerzővel együtt. A hang-, alak- és szókinccstani vizsgálatok is arra utalnak, hogy Madách Imre nyelvhasználatára hatott a helyi, azaz a palóc nyelvjárás, de természetesen az egységesülő köznyelv, az irodalmi nyelv és a jogi, közigazgatási szaknyelv ismerete és használata háttérbe szorítja a helyi színeket. GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ arra a megállapításra jut, hogy „A rekonstruált adatok alapján nem jelenthetjük ki teljes bizonyossággal, hogy Madách Imre palóc nyelvjárásban beszélt, de valószínűnek tarthatjuk, hogy vagy a nyelvjárást, vagy annak regionális színezetű köznyelvi változatát beszélte” (153), és főleg fiatal kori nyelvhasználatában gyakrabban megjelenhettek a palóc nyelvjárás jellemzői.

Érdekes fejezete a tanulmánykötetnek Erdélyi Zsuzsanna archaikus népi imádságainak nyelvjárásai szempontból történő vizsgálata (157–173). A néprajzkutatónak az 1960-70-es években tett többszöri gyűjtőútján lejegyzett 321 imádsága közül 90 Nógrád, Heves, Gömör és Borsod palócok lakta településeiről való (161). Az általában idős adatközlők nem ima- vagy zsolttáros könyvekből, hanem leggyakrabban nagyszüleiktől tanulták a változatlan formában megőrzött imádságokat, így ezek keletkezési idejüket tekintve akár a 19. század elejéről vagy közepéről is származhatnak (163). Erdélyi Zsuzsanna 1999-ben kiadott – lehetőség szerint a kiejtést is követő – archaikus imádságyűjteményéből a tanulmány szerzője áttekinti a palóc nyelvterületről származó adatközlőktől gyűjtött imaszövegeket, majd az egyes nyelvi szinteket követve megvizsgálja a magánhangzók nyúlását, illetve nyíltabb vagy zártabb ejtését, a mássalhangzók palatalizációját – különös tekintettel a palatális *l* ejtésére, amelyet Erdélyi Zsuzsanna *ly*, *lly* vagy *lj* betűkapcsolattal jelölt (pl. *méljséges*) (167) –, depalatalizációját, az *l* kiesését és a pótlónyúlást, morfofonetikai sajátosságokat, az alakitani elemek közül a határozóragok alakváltozatait, a birtokos személyjelet, majd az igeragozást és a szóképzést, továbbá néhány mondattani elem használatát, valamint a lexikai jellemzőket.

Az utolsó fejezetben a palóc nyelvjárás újabb magyar kori állapotát ismerhetjük meg a szerzőnek Karancslapujtó lakói körében gyűjtött adataiból (175–195). Ez a 2010-ben végzett élőnyelvi gyűjtés és annak feldolgozása tárja elénk a legátfogóbb képet a palóc

nyelvjárásról. Mivel a település a Magyar Nyelvatlasz gyűjtésének idején is kutatópont volt, így a korábbi nyelvi állapot alapot szolgáltatott a mai adatokkal való összehasonlításra, amit GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ meg is tett, és aminek alapján megállapíthatta, hogy a hangtani jellemzők közül minden vizsgált korosztály beszédében a 21. században is jelen van még az illabiális *á*, a labiális *ā* és a zárt *ĕ*, továbbá a szóvégi *ú* nyiltabb változata, az *ó*, és „vannak olyan tájszavak, amelyeket minden korosztály ismer (pl. *pämpuská, fúrik, girind/gĕrind*)” (180). Az alaktani elemeket (181–186) és a tájszóhasználatot (186–191) jól áttekinthető táblázatos formában veti össze az MNyA. adataival. Az adatközlők körében végzett attitűdvizsgálatból kiderül, hogy a megkérdezettek többsége a nyelvjárást érénynek tekinti, és általában nem borúlátók a palóc dialektus megőrződését illetően (194).

A kötetben a palóc nyelvjárási régió térképvezetést, a vizsgált kéziratok, nyomtatott tanulmányok egy-egy részletét, Madách Imrének egy kéziratot levelét és az archaikus imádságok különböző kiadású kötetének fénymásolatát is közzétette a szerző. A tanulmánykötetet gazdag bibliográfia zárja.

GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐnek köszönhetően az értékes tanulmánykötet fejezeteiben a palóc nyelvjárásról átfogó, adatokkal gazdagon illusztrált kép tárul elénk, amely hosszú évszázadok nyelvhasználatát öleli fel a kódexektől a középmagyar kori magán- és hivatalos leveleken, periratokon át a palóc dialektusról írott ismertetéseikig, az írott nyelvből kimutatható beszélt nyelvi elemekig, egészen a 21. század beszélt nyelvi jellemzőiig. A szerző körültekintő elemzéseiben nagy mennyiségű írott és beszélt nyelvi anyagra támaszkodva tárja elénk a palóc nyelvjárás egykori vagy még ma is kimutatható, olykor századokon át fennmaradt elemeit, miközben rámutat a változásra, az archaikus elemek eltűnésére is. A kötet tanulmányaiból is érezhető az a zárszóban is megfogalmazott személyes vonzalom és elköteleződés, amellyel GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ fordul a palóc emberek nyelve és kultúrája felé. A tanulmányok szerzője ezzel a kötettel egy jelentős magyar nyelv- földrajzi egység, a palóc nyelvjárási régió történeti dialektológiájára vonatkozó ismereteinket bővíti, kiterjesztve az eddigi leírásokat a távolabbi múlt, illetve a jelen felé.

Hivatkozott irodalom

- BENKŐ LORÁND 1960. *A magyar irodalmi írásbeliség a felvilágosodás korának első szakaszában*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- GRÉCZI-ZSOLDOS ENIKŐ 2007. *Nógrád vármegye nyelve a XVII. században*. Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján. (Adatok, források és tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból. 52.)
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. [1–7.] SZABÓ T. ATTILA, [8–11.] Vámszer Márta, [12.] Kósa Ferenc, [13–14.] Fazakas Emese. [1–4.] Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, [5–8.] Akadémiai Kiadó, Budapest, [9–14.] közreadja az Erdélyi Múzeum-Egyesület, Kolozsvár, 1975–2014.
- TESZ. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976. + *Mutató*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.

RÉVAY VALÉRIA
Pannon Egyetem